

Friese palingaken op hun Londense ligplaats (omstreeks 1895).

40 jaar geleden: einde van de befaamde Friese palinghandel met ligplaats op de Theems

In 1943 werd de firma W. en A. Visser te Heeg opgeheven. Niet-Friese, misschien zelfs wel Friese, maar niet-Zuidwesthoekster lezers van dit tijdschrift zal dat jaartal waarschijnlijk weinig zeggen. Toch leeft de onderneming waarvan hier sprake is, veertig jaar na dato, nog steeds in de streek tussen Sneek en Stavoren, Workum en de Lemmer in het geheugen of ten minste in de belangstelling van velen. Ja, niet alleen in Friesland, maar in heel Nederland en zelfs in het buitenland. Dat feit valt op meer dan één manier te verklaren.

In de eerste plaats: het gaat om een vorm van visserij en vishandel die, begonnen in een paar dorpjes in de Friese Zuidwesthoek, al dadelijk een internationaal karakter kreeg doordat het de uitvoer

naar en de verkoop van paling in Londen betrof. Dat internationale karakter werd later nog vergroot doordat de betreffende firma de voor de export bestemde paling ook liet ophalen bij bin-

nenvissers in het Duitse Oostfriesland en in Denemarken. Dat is één kant van de zaak.

Tekst: S. J. van der Molen
Fotografie: Paul Vogt

Een andere betreft het feit dat met name in de Zuidwesthoek velen in de loop der eeuwen door deze palinghandel een bestaan vonden, hetzij in dienst van de heren Visser, hetzij in de scheepsbouw die verband hield met het destijds zo befaamde bedrijf. En dan is er nog de omstandigheid dat de Vissers die in de

loop van meer dan twee eeuwen de onderneming dreven, een groot aantal nakomelingen kregen, zodat er ten slotte vele honderden Vissers „all over the world” woonden of wonen. (In Friesland komen bijna geen nazaten meer voor.)

Dat had weer tot gevolg dat allerlei zaken die licht zouden kunnen werpen op de geschiedenis van de Friese palinghandel – de personen, de bedrijvigheden, de schepen – eveneens wijd en zijd verspreid raakten, voor zover tenminste brieven, foto's, schilderijen, curiosa en wat dies meer zij niet zoekgeraakt of met opzet vernietigd zijn.

Archief van Heeg in Sneek

Gelukkig is het archief van de firma W. en A. Visser te Heeg tijdig in het bezit gekomen van het Fries Scheepvaartmuseum te Sneek, en ik heb meer dan eens

kennis van de rijke inhoud kunnen nemen. Het is overigens al meer dan een kwart eeuw geleden dat ik in contact kwam met niet alleen de laatste Visser in Heeg, maar ook met meer dan een van degenen die werkzaam waren geweest „op'e ielaken” (op de palingaken), zoals hun beroep in de streek werd aangeduid. Behalve in perspublicaties resulteerde het onderzoek onder meer ook in een artikel in het *Jaarboek van het Fries Scheepvaartmuseum* (1964-1965), aangeduid als „een simpele bouwsteen voor een eenmaal te verschijnen – hopelijk gedegen – publicatie over de interessante palinghandel van Heeg, Gaastmeer en

Het wapen op een grafzerk van de familie Visser uit Gaastmeer-Heeg (19de eeuw) met palingaak en twee palingen.

Gezicht op Heeg in 1813; de masten van de aken steken hoog boven de huizen uit.

Workum en de schepen, die daarbij gebruikt werden.” Van andere hand uiteraard.

Enkele jaren later reageerde drs. U. E. E. Vroom te Enkhuzen daarop met een artikel „De palingaken” in *Uit het Peperhuis* (juni 1967), dat hij eveneens als uit dezelfde overwegingen geschreven noemde en ook als „bouwstenen voor een toekomstige studie” beschouwd wilde zien. Een verrassing leverde de publicatie in 1976 op van *De Friese palingaken* door Jan Zetzema, thans op Marken woonachtig, die verslag uitbracht over zijn reizen als jongeman met palingaken in de jaren dertig. Misschien

hadden mijn zegslieden uit de jaren vijftig nog belangrijke aanvullingen kunnen geven, maar zij konden nu eenmaal niet een vertellende pen voeren en daarom is het van belang dat Zetzema op zo boeiende en deskundige wijze zijn kennis aan het nageslacht heeft weten over te dragen.

Ten slotte dient een belangrijke serie van veertien artikelen over een deel van de palingvaart, namelijk die van Workum, te worden genoemd die door wijlen F. S. de Vries, destijds te Heemskerk, na de Tweede Wereldoorlog gepubliceerd werd in het Workumer weekblad *Friso*. Dat deze serie in een plaatselijk blad verscheen en nu alleen te raadplegen is in enkele bibliotheken – wat dus praktisch niet gebeurt – valt te betreuren. (Een uitgave in boekvorm zou welkom zijn.)

Ik moest onwillekeurig aan het bovenstaande denken toen ik op 18 mei j.l. te Sneek de lezing bijwoonde van de heer S. ten Hoeve, de actieve directeur van het Fries Scheepvaartmuseum, wiens voordracht – en dat is tekenend voor de belangstelling voor „de ielaken” – een verrassend talrijk publiek trok. Wanneer ik nu voor de *Spiegel* over de palinghandel en de palingaken schrijf, is dat uiteraard geen verslag van deze lezing. De heer Ten Hoeve is namelijk zelf bezig met het voorbereiden van de zo gewenste monografie. Alleen: én de omvang van het onderwerp, én de verspreiding van allerlei gegevens (buiten het „Hegemer” archief om) over zoveel nazaten én het feit dat inmiddels enkele archivalia door de tand des tijds niet meer te raadplegen blijken – om maar te zwijgen van zijn schaarse vrije tijd – maken dat de onderzoeker in de verste verte nog niet kan zeggen wanneer het tot zijn publicatie zal komen. Maar, de ijver en de speurzinnigheid van de heer Ten Hoeve kennende, ben ik er wel van overtuigd dat het boek in wording een uiterst belangrijke studie zal blijken over een interessant onderwerp, dat zeker de lezers van deze *Spiegel* zal interesseren. Mede voor wie daarvan niet overtuigd mocht zijn, wil ik hier het mij bekende en deels door mijzelf verzamelde onder de aandacht van belangstellenden brengen.

Van Noord-Holland naar Friesland

De firmanten Visser, hun medewerkers en vele anderen in de Zuidwesthoek waren van mening dat zo niet het bedrijf zelf dan toch de Friese palinghandel vele eeuwen oud was. Het begin zou zichzelf in de nevel der tijden verliezen. En niemand zou ooit willen geloven dat dit bedrijf eerst in Noord-Holland heeft gebloeid voordat Friese vissers en handelaren het overnamen. Maar toen had dr. Y. N. Ypma ook nog niet zijn dissertatie *Geschiedenis van de Zuiderzeevissery* gepubliceerd (1962). Hij toch toonde daarin aan dat er al veel eerder Nederlandse paling met eigen schepen naar Londen geëxporteerd werd dan uit Gaastmeer en Heeg alleen. Deze vis werd gevangen in de sluizen, maar vooral ook in de vele meren en plassen benoorden het IJ. Toen deze in de 16de en 17de eeuw de een na de ander drooggelegd werden en de overblijvende wateren daardoor te intensief bevestigd, waarbij de Duinkerker kapers en de eerste Engelse zeeoorlog ook nog hun tol eisten, kwam er omstreeks 1650-1700 bijna onopgemerkt een einde aan deze bron van inkomsten. Er voeren trouwens ook nog maar drie schepen van de Zaan uit naar Londen. (Voor wie hierover meer wil lezen, verwijs ik naar *Zaanlandsch Jaarboekje 1844*, waarin: „A.Z., De paling-scheepvaart“.)

Staat dus het jaartal van de beëindiging niet vast, hetzelfde geldt voor het overnemen door Friesland van de eeuwenoude Hollandse palinghandel. Met betrekking tot de romantische mening dat uit Heeg-Gaastmeer al in de middeleeuwen naar Londen gezeild werd, heeft Ypma terecht opgemerkt dat Purmerender en Zaanse kooplui al in de 15de en 16de eeuw een directe verbinding met de Britse hoofdstad onderhielden en dat de schepen om de kortste weg te nemen de Maas uitzielden, waarbij Zeeuwen een bemiddelende rol tussen de bevrachters en de Engelse handelaren speelden. Dat daarbij zeer wel ook vis uit Friesland betrokken kan zijn geweest, is heel goed mogelijk. Maar al omstreeks 1550 werden er ter bescherming van de eigen inheemse consumenten verbodsbepalingen door de Friese overheid uitgevaardigd, welke bepalingen steeds vaker en in steeds strengere bewoordingen onder de aandacht van de betrokkenen werden gebracht. Dat de uitvoer van paling via Holland naar Londen daar niet onder viel, is weinig aannemelijk.

De eerste aak uit de Zuidwesthoek

Wel richtten Friese binnenvissers herhaaldelijk verzoeken aan Gedeputeerde Staten om uitvoer toe te staan, maar pas na 1680 kunnen we dienaangaande een paar interessante feiten noteren. In een

resolutieboek van Gedeputeerde Staten ontdekte ik het niet door Ypma vermeldde feit dat in dat jaar „de aalvissers (ook zeevissers)“ van Staveren, Hindeloopen en Laaksum een rekest indienden waarin zij verzochten om, zoals dat al „langer dan menschen memorie“ het geval geweest was, vrijheid van verkoop „aenschippers buiten de provincie woonachtig“ van de door hen in april en september bij de trek in de Zuiderzee bevangen paling. Dat verzoek werd toegestaan. En al wordt niet vermeld waar die „palingschippers“ woonden, we zullen er wel niet ver naast zijn indien we aan Noord-Holland denken.

Betrof dit dus alleen verkoop, van verkoop plus export is in hetzelfde jaar ook sprake als namelijk een zekere Haje Jans, „in de Gasmee (Gaastmeer) geassocieerd met de gesamentlijke vissers mede aldaer“, Gedeputeerde verzocht in Workum en in Gaastmeer een aak toe te laten „om de Meervissh daer mede buyten de Provincie elders te vervoeren en te vercoopen“. Hier zien we voor het eerst Gaastmeer genoemd, dat lang een belangrijke rol zou spelen in de Friese palinghandel op Amsterdam – een duidelijker bewijs dat de Noordhollandse handel weinig meer te betekenen had, valt moeilijk te leveren – en Londen. Een

Gezicht op de Theems in de vroege 17de eeuw. Boven de TH van THAMESIS ziet men „The Eell Schipes“.

van de heren Visser verklaarde dan ook in deze eeuw in een memorandum (archief Fries Scheepvaartmuseum): „We mogen (dus) het kleine dorpje Gaastmeer als de bakermat van den frieschen palinghandel beschouwen. De ligging tusschen het Heegermeer en Grootte Gaastmeer is dan ook ongemeen gunstig voor het bedrijf. Twee groote plassen met frisch water, die door een kanaal op elkaar trekken.”

In de 18de eeuw

Wanneer er precies van een onderneming sprake is, valt niet te zeggen. In elk geval is de mededeling op het briefpapier dat de fa. W. en A. Visser Zonen zou zijn „opgericht 1731”, niet te bewijzen en willekeurig. Haye Jans c.s. vroegen, zoals we gezien hebben, toestemming voor het „plaatsen” van een aak in Workum en in Gaastmeer, zodat het aanvankelijk om twee schepen ging. In 1747 voeren er volgens een niet door bronvermelding gestaafde mededeling twee tot drie schepen op Londen heen en weer, die per reis circa 13.000 pond paling vervoerden tot een totaalgewicht van circa 100.000 pond over het gehele jaar. In het „snijboek” van Cornelis Alberts Zeilstra (voorheen in het archief-Moleenaar te Grouw, thans Rijksarchief in Friesland te Leeuwarden) zijn, omstreeks 1800, over de palingaken verschillende interessante gegevens te vinden. Ik noem:

„1779 Anne Wygers Visser en zoonen in comp. cooplui in vis en aal te Heeg zeilaage op Hare aaken als Het volgt(:) op de grote Londen (aak) wordt van Hendrik Klases bevaren, 1783 zeilaage op de middelste Londen aak, word bevaren van Gosse Reins, 1780 op de kleine Londen aak (Hylke Hiddes).” Hier zien we dus drie aken van verschillende grootte in dienst van een onderneming. Dat ook Gaastmeer aken kende, bewijst de notitie: „1798 zeilen voor de Coopm. W(ieger) J(ans) Visser in de Gaastmeer op zijn aaken en (een) seil op zyn Nuiwe Aak die tot Workum gemaakt zyn by Tjeerd Jappes in Maij 1789 die op Londen vaart.” Met andere woorden, Wieger Jans te Gaastmeer had in eigen dorp aken, maar hij had in 1789

ook een (Londense) aak (eveneens?) in Workum laten bouwen.

Ook naar Amsterdam

Het valt misschien op dat er telkens sprake is van Londense aken. Men zou kunnen opmerken: dat ze op Londen voeren, spreekt toch vanzelf. Maar dat is niet juist. Er voeren namelijk ook aken op Amsterdam en die waren ook al niet van dezelfde grootte, getuige: „1780. zeilaage op de grote aak die op Amsterdam vaart. 1785. de kleine aak, die op Amsterdam vaart.” Ik kan hier niet anders uit opmaken dan dat zowel voor de grote stad Londen als voor onze, eveneens volkrijke, hoofdstad paling voor de grage consument werd geleverd.

De Friese palinghandel mag dan een aanvang in Gaastmeer hebben genomen, weldra kreeg deze ook in het naburige Heeg een basis, terwijl in de 19de eeuw ook in Workum – overigens dus al in 1680 genoemd, maar blijkbaar later weer als haven verlaten – een rederij ontstond; men sprak steeds van „kantoor”. Anne – de kleinzoon van de grondlegger van het Gaastmeerder bedrijf, Anne Wiegers Visser – opende als eerste een palinghandel in Heeg. Maar in 1844 verdeelden de twee compag-

Model van een Friese palingaak. (Waar-schijnlijk particulier bezit.)

nons, Jan Rintjes en Wieger Wiegers Visser, de zaak onder elkaar. Jan Rintjes vestigde zich met zijn gedeelte in Workum. En zo waren er toen dus drie kantoren, die elk in de jaren tachtig van de vorige eeuw – een periode van opmerkelijke groei, die echter daarna afnam – met vijf tot zes aken op Londen voeren.

Rinte Jans Visser, eigenaar van de Workumer palinghandel, maar tevens burgemeester van de stad (op zijn grafzuil staat deze functie echter pas op de tweede plaats vermeld!), stierf in 1897, waarop zijn weduwe alle vastigheden benevens de vijf aken (die aan de noordzijde van Workum, bij de nog steeds bekende „ielpôle”, hun ligplaats hadden) verkocht aan Jan Haagsma, een familielid. Maar dat was blijkbaar geen goede ondernemer, want in 1907 verkocht hij het bedrijf weer aan de gebroeders Lankhorst te Heeg. In 1898 waren overigens de kantoren van de Vissers in Gaastmeer en Heeg verenigd.

Drie firma's

In de tijd dat de drie firma's elk voor

zich opereerden, schijnt de verwantschap der ondernemers geen waarborg voor een aangename relatie te zijn geweest. In het genoemde memorandum lees ik namelijk: „Hoewel de verhouding der firma's in Friesland niet altijd van even vriendschappelijke aard is, liggen hunne schepen in Londen op de Theems steeds broederlijk naast elkaar. Elk bedient daar zijn eigen vaste klanten.” In zijn lezing moest de heer Ten Hoeve aan de hand van correspondentie en overleveringen van nabestaanden zelfs concluderen dat de verhoudingen reeds vroeg ernstig verziekt waren, waarbij geldzucht, haat en nijd nogal in strijd geacht moeten worden met die vorm van orthodox christendom die meer dan één Visser in de 19de eeuw – zo niet met hart en ziel dan toch met veel geld – gesteund heeft, namelijk het Réveil.

Dit was een geestelijke opwekkingsbeweging die in het begin van de 19de eeuw ontstaan was als gevolg van de afkeer van het rationalisme en beïnvloed werd door romantiek, mystieke stromingen, opkomst van de idealistische filosofie en nationaal-Nederlands besef. Vooral in de Zuidwesthoek vond deze beweging veel aanhangers, onder meer door de activiteit van de predikant Jan

Hardzeilen rondom Heeg en Gaastmeer omstreeks 1840. Het derde schip van links is klaarblijkelijk de boeier Phoenix van W. en A. Visser. (Aquarel van W. A. Visser, 1811-1886.)

Hendrikus Guldenarm (1824-1907), die als geliefd prediker niet minder dan 127 beroepen kreeg. Hij stond ook in Heeg en door een huwelijk was hij zelfs geruime tijd aandeelhouder in het „kantoor” aldaar.

De mythe van Billingsgate

Een zaak die tot op heden steeds met de Friese palinghandel verbonden is geweest, in een vorm die aan een mythe deed denken, is het geheimzinnige privilege van de vaste en gratis ligplaats van de Friese palingaken op de Theems tegenover de vismarkt van Billingsgate. Als reden van dit veronderstelde privilege werden en worden allerlei „verklaringen” gegeven. Het doet dan ook nogal ongewoon aan dat midden op de rivier een plaats gereserveerd was voor de aken van de Vissers. Zij mochten dan in de 19de eeuw gedrieën hun eigen zaak hebben gedreven, hun schepen moesten toch steeds naast elkaar liggen en mochten deze ligplaats nooit verlaten. Gebeurde dit wel, dan zou hun plaats letterlijk verbeurd zijn, en daarom werd er ook steeds voor gezorgd dat de „Dutch moorings” bezet bleven. De aken losten elkaar daarom geregeld af, wat mede mogelijk was door het feit dat een aak wel een paar weken nodig had om zijn gehele lading door verkoop kwijt te raken.

Wat niet te betwisten valt, is dat de schepen van de Vissers inderdaad op de

stroom mochten liggen en dat daarvoor geen liggeld betaald werd. Maar een stuk over enig privilege is nooit gevonden. Alvorens nu verder op de zaak in te gaan wil ik een en ander ontlenen aan een brief van een buiten Friesland woonachtige afstammeling van de vennoot Guldenarm, hiervoor genoemd. Een jaar of wat geleden schreef deze mij dat zijn moeder dikwijls bij haar grootvader in Heeg logeerde en dat deze haar verteld had van die vrije ligplaats. Aldus:

„Bij haar grootvader heeft zij een document gezien, waarvan zij beweerde dat het dit bewuste privilege was. Daarin stond, dat onze schepen altijd vrije ligplaats zouden hebben zolang de ketting (meerketting?) de bodem van de rivier niet raakte. Dit was om te verzekeren, dat steeds verse paling zou worden aangevoerd. Mijn moeder vertelde ook, dat dit privilege stamde uit de tijd van Leicester, die immers van 1585/1586 in Nederland verbleef. Hij zou het hebben geschonken als dank voor de paling, die aan Elisabeth I werd geleverd tijdens haar gevangenschap in de Tower. Dat zou clandestien zijn gebeurd.”

Dan brengt mijn zegsman een brief van W. A. Visser uit 1944 in het geding, waarin deze hem schreef dat de fa. W. en A. Visser het uitsluitend recht tot vrije ligplaats had en dat andere schepen niet aan deze mooring mochten aanleggen. Waarna hijzelf vervolgt:

„Volgens hem is het document in de Napoleontische tijd verloren geraakt, maar dan zou mijn moeder het niet hebben kunnen zien. Wel was het dus niet meer in het bezit van de firma, maar het zou dus wel degelijk bij mijn overgrootvader hebben kunnen zijn. Ik meen mij zelfs te herinneren, dat het was ingelijst, volgens de verhalen, waarover ook mijn grootmoeder mij vertelde.” Dan volgt de vraag of het nu wel zo belangrijk is dat er geen akte meer te vinden is. „Ik vraag mij zelfs af, of men wel ver genoeg heeft teruggezocht, want de firmanten meenden, dat het een privilege was van Willem III of Karel II. Zij hebben dus misschien niet goed gezocht. Want het verhaal van mijn grootouders duidt op circa 1585/1586.”

De Theems omstreeks 1910. Ter hoogte van het Custom House (links) ziet men drie palingaken, waarvan een zonder mast als „légger” gebruikt.

Geen afkoop

Ik heb nog wel vaker onzekere verklaringen gehoord, bijvoorbeeld omtrent hulp bij de Grote Brand van Londen. Maar hoe dit ook zij, inderdaad meenden de Vissers dat zij officieel bevoorrecht waren. Dat blijkt uit het feit dat de firma in verband met de aanstaande opheffing in 1938 aan de Port of London Authority te kennen gaf bereid te zijn om tegen een redelijke vergoeding al haar ligrechten op te geven. Een afkoop dus. Maar de voorzitter van die instelling antwoordde Angelsaksisch droogjes dat, aangezien het meren op kosten daarvan had plaatsgevonden, zij moeilijk kon aanvaarden dat de fa. Visser enig recht wilde laten gelden. En nog in 1964 deed een onderzoek in de Guildhall Library de bibliothecaris mededelen dat de „Deputy Keeper” van de stedelijke archieven op 12 februari 1880 in een nota had verklaard „er niet in geslaagd te zijn enige schenking te vinden

van de Kroon aan de eigenaren van de Nederlandse palingsschepen”. En dat hij ook moeilijk kon inzien hoe zo'n geschenk ooit gegeven kon zijn, „aangezien de Nederlandse vissers geen rechtspersoon zijn”.

De enige officiële bepaling die in 1964 kon worden teruggevonden, dateert uit 1768, toen de stadsprocureur geïnstrueerd werd om „personen te vervolgen wegens het kappen van de kabels van de Nederlandse schepen die paling naar de markt van Billingsgate brengen, zoals hun door de wet is toegestaan”. Dat gaat dus over het aan de markt brengen van de vis, maar niet over een vaste geprivilegieerde ligplaats.

„Eell schipes”

Er zijn een aantal argumenten te vinden die het verhaal over de ligplaats tamelijk onaanvaardbaar maken. Argumenten die zowel de tijd als de plaats betreffen.

En dan noem ik allereerst een paar historische gegevens. Ben Jonson, een tijdgenoot van Shakespeare (1573-1637), laat in zijn toneelstuk *The Staple of News* iemand zeggen: „The eel boats here, that lie before Queen-hythe, came out of Holland.” Met Holland kan zowel het toenmalige Holland als Nederland bedoeld zijn. Dat Jonson geen verhaaltje vertelde, bewijst het gezicht op Londen dat de Nederlander Claes Jansz. Visser (1587-1660) in 1616 maakte. Op deze prent liggen op de Theems ongeveer tegenover Queen Hythe en „de drie kranen” (en een eind westelijker dan London Bridge) twee schepen met mast en bezaan. Deze worden aangeduid als „The Eell schipes”. En als van Wenceslaus Hollar in 1647 in Amsterdam een prent wordt uitgegeven van „London from Bankside”, liggen beide „Eell schips” nog steeds op dezelfde plaats. Het valt niet uit te maken of dit Noordhollandse dan wel Friese palingschuiten waren – de Engelsen zullen wel geen onderscheid gemaakt hebben –, maar dat er midden op de stroom een vaste ligplaats was, is duidelijk. In elk geval lag er toen nog geen aak bij Billingsgate, de latere ligplaats bij het Custom House tussen de Tower en London Bridge. Het beweerde privilege kan dus niet op de oude situatie betrekking hebben gehad. Of de „Dutch moorings” zouden mee „verhuisd” moeten zijn, maar daarover is al evenmin een letter te vinden.

Het raadsel zal wel nooit worden opgelost. Alleen zou men de zaak ook andersom kunnen bezien: het zal de Londenaars in de 17de eeuw (en vroeger?) ook wel wat waard zijn geweest om geregeld van verse paling te worden voorzien – al dan niet voor de „eelsoop”. Hoe kon men daarvan beter verzekerd zijn dan door de buitenlanders een vaste ligplaats te garanderen? Wel is men geneigd eerder aan Noordhollandse dan aan Friese palinghandelaren te denken, gezien ook het feit dat wij pas in 1680 iets lezen over het exporteren van Friese meervis met twee aken.

Goede zaken

De Vissers die in de loop van de 18de eeuw de palinghandel op Engeland in

De opvarenden van de aken kochten in Londen wel souvenirs „tot aandenken”.

handen hadden, hebben goede zaken gedaan, tot ver in de 19de eeuw. De klinkende cijfers zullen hopelijk door Ten Hoeve nog eens gepubliceerd worden, maar een paar feiten illustreren hun succes voldoende. Toen in 1811 onder Frans bestuur een opgave van inkomsten uit vermogen boven de 3200 franken per jaar verplicht werd, behoorden de als koopman aangeduide Anne Annes Visser en Wigle Annes Visser te Heeg, elk met 4000 franken, tot de vierenzeventig gelukkigen in Friesland die zoveel kapitaal hadden uitstaan. Zij volgden onmiddellijk op de grietman van hun eigen gemeente Wymbritseradeel. (Het hoogste Friese inkomen bedroeg overigens 13.900 franken.)

Een tweede feit is dat de Vissers kapitalen hadden gestoken in hun schepen: palingaken, omstreeks 1880 (het hoogtepunt) voeren zestien van deze schepen op Londen; de fraaie „ielbûsen” (palingbuisen), die bij de binnenvissers de paling afhaalden; en niet te vergeten de boten en schepen van al die onder con-

tract vangende visserlieden die later, zoals reeds gemeld, zelfs naar Duitsland en Denemarken voeren. Voegen wij hierbij de waarde van de netten, de schuren, de huizen, en de lëggers (bewaarbakken), dan wordt het duidelijk dat de Vissers uitstekende zaken wisten te doen en rijk werden. Of hun onderhorigen daarin ook royaal hebben mee-gedeeld, is mij niet bekend. Wel hadden zij altijd de beschikking over prima onderhouden materiaal, terwijl de kost op de aken al evenmin tot klachten aanleiding gaf. Deze was „poerbêst” en bestond uit per man per dag een half pond vlees. Bovendien had menige opvarende in Londen ook nog een eigen handeltje in sterke drank, rokerij en Haarlemmer olie, dat met „zwart” wel aardig juist getypeerd zal zijn!

Ijsbeer en Phoenix

De Vissers (W. en A.) hadden tijd en geld genoeg om mee te doen aan het destijds tamelijk elitaire hardzeilen. Dat deden ze dan ook: 's winters met hun ijszeilboot *Ijsbeer*, die thans weer in Sneek kan worden getoond, en 's zomers met de boeier *Phoenix*, die bij de hardzeilpartij van de zeilvereniging „Sneek” op 18 augustus 1847 in de klasse „Boeyers en Yagten” als eerste prijs de „kostbare zilveren bocaal” won die door Prins Hendrik der Nederlanden („Hendrik de Zeevaarder”) was uitgelooft. (Ook die is in het Fries Scheepvaartmuseum te zien.)

Uit een artikel van H. G. van Slooten (1970) zou men kunnen afleiden dat dit laatste opvallende schip, dat in Heeg een

Het naambord van de palingaak Herstelling van Workum, gebouwd in 1863. ▼

18 HERSTELLING

VAN WORKUM 63

Een bemanningslid van de aak Stad Workum overleed in 1866 binnen drie dagen bij Gravesend aan de cholera, 41 jaar oud.

schiphuis had en daar vermoedelijk ook gebouwd was, in de jaren twintig in Friesland werd aangekocht door J. W. van Kampen te Amsterdam, die onder de naam *Pallietier* nog jaren mee op de Hollandse wateren heeft gezeild. Naderhand *Comeetster* genoemd, werd de boeier in 1945 op een Noordhollands werfje gesloopt, waarbij baron Van Hoevell te Monnickendam het ornamentele roer – met daarop een soort monster dat in zijn opengesperde hondenkop een . . . vrouwenhoofd met golvend haar klemt (een duidelijk-18de eeuws voorstelling) – wist te verwerken.

Het wil mij voorkomen dat deze boeier is afgebeeld op een gouache van Wybe Annes Visser (1811-1886) – uit de familie – die zo vaak reeds de palingaken en buizen van Heeg-Gaastmeer vereeuwde. Op de voorgrond liggen twee aakjes van binnenvissers met daarop een „tinte” (eenvoudig verblijf vóórop), terwijl op het meer vier schepen zeilen, waarvan het tweede van links de *Phoenix* moet zijn. Het schilderstuk zou kunnen dateren uit de tijd waarin de boeier de prinselijke bokaal won.

De schepen

Hoewel de opmeting van de laatste palingaak uit 1946, de *Dorp Heeg*, als legger in Makkum gebruikt (er bestaat een trieste foto van), helaas niet bewaard is gebleven, beschikken wij toch over heel wat gegevens die ons een beeld van de aken kunnen geven: aquarellen, foto's, tekeningen, modellen, notities en dergelijke. De *Dorp Heeg* was overigens als laatste palingaak in 1868 in Heeg gebouwd en in 1922 in het ijzer gezet. Van deze aak kennen we enige modellen, al bestaat over de verblijfplaats sinds Vroom in 1967 zijn artikel schreef enige onzekerheid. Verder bevindt zich een model in het Nieuwe Scheepvaartmuseum in Amsterdam, namelijk van de *Vrouw Dieuwke* (later de *Korneliske Ykes*), die door Crone in zijn bekende

werk *Nederlandsche Jachten* nogal geprezen wordt. Maar de schilder W. J. Dijk, die het schip in 1928 in Heeg nog kon tekenen, meende toch dat het model niet zo'n forse indruk maakte als het schip zelf, wat naar zijn mening kwam door de te korte top en daardoor te hoog tuig. Dijk was erg gecharmeerd van *De stad Workum*, die hij een kof- of klaveraak noemde – dat laatste vanwege de beëindiging van het roer (die trouwens niet uniek was) – en waarvan het model hem herinnerde „aan de tijd van het begin en het midden der negentiende eeuw: het lage brede berghout deed aan een kof denken”. Het schip zou enkele jaren vóór 1850 gebouwd kunnen zijn en wel in Workum. Met vijf andere aken behoorde het tot omstreeks 1900 tot dat kantoor. Dijks veronderstelling kan wel kloppen daar, zoals we gezien hebben,

Friese palingaken voor anker op de Theems bij Bellingsgate (omstreeks 1840).

pas in 1844 het Workumer kantoor geopend werd. Modellen van palingaken bevinden zich ook in Enkhuizen en Sneek; in Groningen is een model van een buis te bezichtigen (aldaar als „aal-boeier” te boek staande). Palingaken zijn op verschillende hellingen uitgehaald en vertoonden als gevolg daarvan soms enkele verschillen. Doordat de werfboeken bewaard zijn gebleven, heeft Vroom in het genoemde artikel tal van cijfers, maten en bijzonderheden omtrent de vier in Joure gebouwde aken meegedeeld. Geïnteresseerden moge ik naar het bewuste nummer van *Uit het Peperhuis* verwijzen. Vroom komt daarin tot de slotsom dat de door mijn informanten gedane bewering dat

de Jouster schepen een iets' afwijkend model hadden, met de feiten in overeenstemming zijn: „Wanneer men de „Dorp Heeg” als prototype van de te Heeg gebouwde aken ziet en men vergelijkt dit schip met de bestekken van 1859 van de werf te Joure, dan moet men concluderen, dat deze schepen inderdaad anders van model waren.”

Jarich Fortuin vertelt

Op de *Heeg* voer als schipper Jarich Fortuin, die in 1956 tweeënzeventig jaar oud was en mij in zijn woning te Heeg destijds interessante bijzonderheden vertelde die ik hier graag meedeel, ook al als een kleine bijdrage tot *het* boek over de Friese palinghandel dat hopelijk nog eens verschijnt:

Een aak had een tjalkmodel („een bot model,” voegde Fortuin eraan toe). In het geval van de *Heeg* was het schip vierentachtig ton groot, lag het anderhalve meter diep en had het een dicht dek met vier luiken voor en twee achter. Deze zaten boven de beunen die in het schip waren aangebracht en waarvan de zijkanten van koper waren, doorboord uiteraard. Zo'n beun (bun) bestond uit

vijf hokken met een middenschot. Logies was er zowel voor als achter in het schip. Een aak voerde als tuig: grootzeil, voorzeil, kluijfok en in één geval (maar vroeger veel vaker) een vlieger – een driekantig topzeil op de gaffel. Verder hadden deze schepen een breekfok – een vierkant zeil, dat dwarsover uitgeboomd werd. Er zaten heel wat ellen doek in; in die van de *Heeg* wel meer dan tweehonderd. Zo'n breekfok (ook bij andere schepen bekend, bijv. bij de Volendammer kwak) werd alleen bij mooi weer bijgezet.

De bemanning bestond uit drie personen: de schipper, de stuurman (de „besfeint” = beste knecht) en de kok. Maar het werk was – hoe kon het ook anders? – niet sterk gescheiden. Aken waren bepaald geen snelle schepen, maar met een flinke wind konden ze toch vier tot vijf Engelse mijlen halen. Met een gewone topskoelte kwam er niet veel water aan boord. Was het weer te slecht om te zeilen, dan kwam er een plat, tweereefs zeil met een kleine stormkluijfok op en raakte het schip onder de wind. Het dreef dan zoals de wind het stuurde. De mannen hoefden dan niet „te roerhouden” (het roer zat vast aan een takel),

Opvarenden van twee palingaken op de Theems, samen met een Londense opkoper (links met hoed) en een tussenpersoon (?) rechts van hem.

maar moesten wel wachtlopen. Van koershouden was dan natuurlijk geen sprake en op die manier gingen ze ongeveer dwars af, ongeveer een mijl per uur. Maar dan was het ook stormweer, waarbij men op zee geen last had, maar wel aan de kust.

Er werd altijd zonder loods gezeild: aken waren niet loodsplichtig. Kok en besfeint deden al het werk dat er te doen viel, maar de schipper (dat was Fortuin vele jaren) moest ook wachthouden. Alle drie konden dan om de vier uur te kooi gaan, maar bij slecht weer werd het ook wel eens een hele dag. Twee man waren aan dek en om de beurt bij het roer. Fortuin was wel eens met een „blauwe side” thuisgekomen vanwege het zware hangen tegen de helmstok bij slecht weer. Een aak voer met 14.000 pond paling op Londen en de reis ging over Staveren, door de Vlieter en het Nieuwediep naar Harwich en Southend, en zo door de noordtoegang de rivier in. (Meer bijzonderheden geeft Zetstra, 1976.)

Friese palinghandel

Naar aanleiding van het artikel over de Friese palinghandel van S. J. v.d. Molen enkele foto's. De foto's zijn rond 1900 genomen aan boord van de aken. Eén laat de ligplaats te Londen zien met duidelijk herkenbaar WB 14. Laatste(?) aak te Makkum.

(Foto's K. H. Roding.) ▼

